

Osiguravanje uvjeta i kvalitetnog sustava podrške djeci s teškoćama u razvoju rane i predškolske dobi

Škalec, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:385511>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-25**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Učiteljski fakultet

Odsjek za odgojiteljski studij

Ivana Škalec

**OSIGURAVANJE UVJETA I KVALITETNOG SUSTAVA PODRŠKE
DJECI S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU RANE I PREDŠKOLSKE DOBI**

Diplomski rad

Zagreb, rujan, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Učiteljski fakultet

Odsjek za odgojiteljski studij

Ivana Škalec

**OSIGURAVANJE UVJETA I KVALITETNOG SUSTAVA PODRŠKE DJECI S
TEŠKOĆAMA U RAZVOJU RANE I PREDŠKOLSKE DOBI**

Diplomski rad

Mentor rada:

Izv. prof. dr. sc. Jasna Kudek Mirošević

Zagreb, rujan, 2023.

SAŽETAK

Rana intervencija može vrlo pozitivno utjecati na napredak djeteta s teškoćama u razvoju, stoga je potrebno kvalitetno procijeniti njegove potrebe i mogućnosti. Važno je prihvatiti djetetove teškoće, poticati ga i pomoći mu da razvije strategije za uspjeh te da se i dijete, ali i roditelji i odgojitelji prilagode očekivanjima. Odgojno-obrazovna podrška može se nazvati zaštitnim činiteljem, a ona uključuje podršku najbližih članova obitelji, neformalnu podršku iz okoline i formalnu podršku odgojitelja i stručnih suradnika. U svrhu pisanja ovoga rada provedeno je istraživanje u predškolskim odgojno-obrazovnim ustanovama s područja Krapinsko – zagorske županije, Zagrebačke županije i Grada Zagreba. Cilj ovoga istraživanja bio je ispitati samoprocjenu odgojitelja u redovnim ustanovama za rani i predškolski odgoj i obrazovanje o sustavu podrške djeci s teškoćama u razvoju s naglaskom na kompetencije odgojitelja, strategije podrške koje koriste, prihvaćanju djece s teškoćama u razvoju kao i o individualiziranom pristupu, kada je dijete s teškoćama u razvoju uključeno u redovnu odgojnu skupinu. Rezultati pokazuju da odgojitelji žele uključiti djecu s teškoćama u razvoju u redovne skupine te im omogućiti sudjelovanje u različitim aktivnostima, no sustav u kojem rade ih konstantno koči te im nisu omogućena sredstva i materijali kojima bi mogli ostvariti. Također, rezultati su pokazali da su odgojitelji nezadovoljni prilagođenošću prostora, brojem djece u jednoj skupini u kojima su uključena djeca s teškoćama u razvoju, nedostatkom pomoćnika odnosno trećeg odgojitelja te nedostatkom vremena za individualizirani pristup u radu s djecom s teškoćama u razvoju. Zaključno, važno je da se zajedničkom suradnjom svih profesionalaca u dječjem vrtiću povećaju kvaliteta kao i uvjeti rada u odgojnim skupinama, da stručni suradnici pružaju pravodobnu i pravilnu pomoć i podršku, da odgojne skupine budu sastavljene od manjeg broja djece te da dijete s teškoćom u razvoju ima pomoćnika, to jest trećeg odgojitelja. Također, važno je da odgojitelji budu dovoljno educirani i kompetentni za rad s djecom s teškoćama u razvoju kako isto ne bi predstavljalo poteškoće u njihovom radu.

Ključne riječi: odgojitelji, odgojno-obrazovna inkluzija, strategije podrške, teškoće u razvoju

SUMMARY

Early intervention can have a very positive impact on the progress of a child with developmental difficulties, therefore it is necessary to assess their needs and possibilities. It is important to accept the child's challenges, encourage them, and help them develop strategies for success, as well as for the child, parents and preschool teachers need to adjust their expectations too. Educational support can be referred to as a protective factor, encompassing the support of close family members, informal support from the surroundings, and formal support from educators and professional collaborators. For the purpose of writing this paper, research was conducted in preschool educational institutions in the areas of Krapina-Zagorje County, Zagreb County, and the City of Zagreb. The aim of this research was to examine the self-assessment of preschool teachers in regular institutions for early and preschool education regarding the system of support for children with developmental difficulties, with an emphasis on educators' competencies, support strategies used, acceptance of children with developmental difficulties and individualized approach when a child with developmental difficulties is included in a regular educational group. The results show that preschool teachers want to include children with developmental difficulties in regular groups and enable their participation in various activities, but the system in which they work consistently hinders them and does not provide them with the means and materials to achieve the same. Additionally, the results have shown that preschool teachers are dissatisfied with the adaptability of the space, the number of children in a single group where children with developmental difficulties are included, the lack of assistants or third educators, and the lack of time for an individualized approach when working with children with developmental difficulties. In conclusion, it is important for the quality and working conditions in educational groups to improve through the collaborative efforts of all professionals in the daycare center. Professional collaborators should provide timely and proper assistance and support, educational groups should consist of a smaller number of children, and a children with developmental difficulties should have an assistant, namely a third educator. Furthermore, it is essential for educators to be adequately educated and competent to work with children with developmental difficulties in order for it not to present difficulties in their work.

Key words: educational inclusion, difficulties in development, preschool teacher, support strategies

Sadržaj

1.UVOD	1
2. ODGOJNO-OBRAZOVNA INKLUZIJA DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU U REDOVITIM PREDŠKOLSKIM ODGOJNO-OBRAZOVNIM USTANOVAMA	2
2.1. Rani i predškolski odgoj i obrazovanje.....	2
2.2. Odgojno-obrazovna inkluzija.....	4
2.3.Prednosti uključivanja djeteta s teškoćom u razvoju u redovan program ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje	5
3.KOMPETENCIJE ODGOJITELJA	7
4.STRATEGIJE PODRŠKE DJECI S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU	9
4.1. Individualizirani plan podrške	9
4.2. Likovne aktivnosti	10
4.3. Glazbene aktivnosti.....	10
4.4. Aktivnosti s rastresitim materijalom.....	11
4.5.Floortime pristup.....	11
5.ISTRAŽIVANJE	12
5.1.Cilj istraživanja	12
5.2.Metode rada	12
5.2.1. Sudionici	12
5.2.2. Mjerni instrument i način provođenja istraživanja.....	13
5.2.3. Metoda rada	13
5.3.Rezultati istraživanja	16
5.3.1. Istraživačko pitanje: U kojoj mjeri se odgojitelji samoprocjenjuju kompetentnima u pružanju podrške djeci s teškoćama u razvoju?	16
5.3.2. Istraživačko pitanje: U kojoj mjeri odgojiteljima njihova predškolska ustanova omogućava dostatnu podršku i uključivanje u programe profesionalnoga razvoja?.....	19
5.3.3. Istraživačko pitanje: U kojoj mjeri odgojitelji koriste određene strategije podrške u radu s djecom s teškoćama u razvoju?.....	24
5.3.4. Istraživačko pitanje: Kako odgojitelji procjenjuju suradnju s roditeljima djece s teškoćama u razvoju kao i vršnjaka?	28
5.4. Diskusija	31
6. ZAKLJUČAK	33
LITERATURA	34
Izjava o izvornosti diplomskog rada	37

1.UVOD

Pravo svakog djeteta jest da je uključeno u sustav odgoja i obrazovanja. Iz tog razloga važno je da i djeci s teškoćama u razvoju osiguramo mjesto u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja te individualizirani pristup u skladu s njihovim individualnim sposobnostima i mogućnostima. Prema Državnom pedagoškom standardu predškolskog odgoja i naobrazbe (2008), teškoće u razvoju dijele se na lakše i teže teškoće u razvoju. Odgojno-obrazovna inkluzija je u odnosu na odgojno-obrazovnu integraciju proces u kojem se osim socijalizacije djeteta prati i njegov individualni razvoj (kognitivni, socioemocionalni, motorički) sukladno njegovim trenutačnim sposobnostima i mogućnostima (Tomić, Ivšac i Šimleša, 2019).

Odgojno-obrazovna inkluzija u ranom djetinjstvu predstavlja zajedništvo. Zajedništvo vrijednosti, postupanja i praksu kojom se podržava pravo svakog djeteta kao i njegove obitelji bez obzira na njegove sposobnosti (Pintarić Mlinar, 2014). Unaprjeđenje kvalitete odgojno-obrazovnoga procesa podrazumijeva kvalitetu poučavanja učitelja odnosno odgojitelja koji ostvaruju poticajno ozračje, prepoznaju individualne potrebe i interese djece, prilagođavaju poučavanje individualnim potrebama djece te znaju, mogu, žele i čine sve u cilju ostvarivanja djetetovih postignuća (Kudek Mirošević, Rešetar, 2019). Za bolji i potpuni razvoj djeteta važno je uključiti sva osjetila, a razvoj tehnologije omogućio nam je da se uz tekst i sliku koriste i drugi multimedijски elementi kao što su zvuk, simulacije, animacije (Gazibara, 2016). Kombiniranjem riječi, slika, zvukova, gesta, pokreta, različitih osjetila, pronalaze se različiti putevi dolaska do spoznaje, a to je sastavni dio multimodalnog aktivnog učenja (Gazibara, 2016). Iz tog razloga važno je osuvremenjivanje programa i aktivnosti usklađenih sa sposobnostima i mogućnostima djeteta, tako da metode i oblici rada potiču aktivno sudjelovanje djece i odnos prema aktivnostima s ciljem doživljaja uspjeha (Meščić Blažević, 2007, prema Bukvić, 2020). „Kvaliteta predškolskog uključivanja u velikoj mjeri ovisi o educiranosti odgajatelja za rad s djecom s teškoćama, ali i razini podrške koju imaju na raspolaganju“ (Skočić Mihić, 2011, prema Prović, Hrvatinić i Skočić Mihić, 2015, str. 107). Stručna literatura vrijedan je izvor informacija i njezinim proučavanjem odgojitelj upoznaje karakteristike teškoća u razvoju i njihov utjecaj na djetetov razvoj (Prović, Hrvatinić i Skočić Mihić, 2015). Odgojiteljev svoj rad s djetetom s teškoćom u razvoju planira u nekoliko segmenata: promatranje i procjena djeteta, prilagodbe programa rada, aktivnosti, prostora i materijala, priprema vršnjaka i suradnja sa stručnim suradnicima (Prović, Hrvatinić i Skočić Mihić, 2015).

2. ODGOJNO-OBRAZOVNA INKLUZIJA DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU U REDOVITIM PREDŠKOLSKIM ODGOJNO-OBRAZOVNIM USTANOVAMA

*„Reci mi i zaboravit ću; pokaži mi i možda ću zapamtiti;
uključiti me i razumjet ću.“*

Konfucije

2.1. Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Djecom s teškoćama, prema Državnom pedagoškom standardu predškolskog odgoja i naobrazbe (2008), smatraju se:

- djeca s oštećenjem vida,
- djeca s oštećenjem sluha,
- djeca s poremećajima govorno-glasovne komunikacije,
- djeca s promjenama u osobnosti uvjetovanim organskim čimbenicima ili psihozom,
- djeca s poremećajima u ponašanju,
- djeca s motoričkim oštećenjima,
- djeca sniženih intelektualnih sposobnosti,
- djeca s autizmom,
- djeca s višestrukim teškoćama,
- djeca sa zdravstvenim teškoćama i neurološkim oštećenjima (dijabetes, astma, bolesti srca, alergije, epilepsija i slično) (Narodne novine, 63/2008)

Također, Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe (2008) prepoznaje lakše i teže teškoće djece. Lakšim teškoćama smatra slabovidnost, naglušost, otežana glasovno-govorna komunikacija, promjene u osobnosti djeteta uvjetovane organskim čimbenicima ili psihozom, poremećaji u ponašanju i neurotske smetnje (agresivnost, hipermotoričnost, poremećaji hranjenja, respiratorne afektivne krize), motorička oštećenja

(djelomična pokretljivost bez pomoći druge osobe), djeca sa smanjenim intelektualnim sposobnostima (laka mentalna retardacija). Težim teškoćama prema Državnom pedagoškom standardu predškolskog odgoja i naobrazbe (2008) smatra se sljepoća, gluhoća, potpuni izostanak govorne komunikacije, motorička oštećenja (mogućnost kretanja uz obveznu pomoć druge osobe ili elektromotornog pomagala), djeca značajno sniženih intelektualnih sposobnosti, autizam i višestruke teškoće (bilo koja kombinacija navedenih težih teškoća, međusobne kombinacije lakših teškoća ili bilo koja lakša teškoća u kombinaciji s lakom mentalnom retardacijom). Do polaska u školu isti dokument navodi da se djeca s teškoćama u razvoju uključuju u: odgojno-obrazovne skupine s redovitim programom, odgojno-obrazovne skupine s posebnim programom i posebne ustanove.

Prema Državnom pedagoškom standardu predškolskog odgoja i naobrazbe (2008) u odgojno-obrazovne skupine s redovitim programom uključuju se, na temelju mišljenja stručnog povjerenstva, mišljenja stručnih suradnika odgojno-obrazovne ustanove, više medicinske sestre i ravnatelja odgojno-obrazovne ustanove kao i odgovarajućih medicinskih i drugih nalaza, mišljenja i rješenja nadležnih tijela, ustanova i vještaka, i to:

- djeca s lakšim teškoćama koja s obzirom na vrstu i stupanj teškoće, uz osiguranje potrebnih specifičnih uvjeta mogu svladati osnove programa s ostalom djecom u skupini, a uz osnovnu teškoću nemaju dodatne teškoće, osim lakših poremećaja glasovno-govorne komunikacije;
- djeca s težim teškoćama uz osiguranje potrebnih specifičnih uvjeta, ako je nedovoljan broj djece za ustroj odgojno-obrazovne skupine s posebnim programom.

Stručnim suradnicima u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja smatraju se pedagog, psiholog i stručnjak edukacijsko-rehabilitacijskog profila (Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe, 2008).

2.2. Odgojno-obrazovna inkluzija

„Dijete je osobnost već od rođenja i treba ga ozbiljno shvaćati i poštovati.“

Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2015)

Odgojno-obrazovna inkluzija je proces uključivanja djece s teškoćama u razvoju u odgoj i obrazovanje koji ima za cilj ne samo socijalizaciju djeteta s teškoćama u razvoju, već i odgojno – obrazovne učinke, razvoj njegovih adaptivnih sposobnosti, jačanje samopoštovanja, utjecaj na razvoj djece urednog razvoja (Tomić, Ivšac i Šimleša, 2019).

Sva djeca imaju jednaka prava pa tako niti jednom djetetu bez obzira na njegov razvoj ne bi smjelo biti uskraćeno niti jedno. Povezane s ovim radom su dvije vrste dječjih prava donesene Konvencijom o pravima djeteta iz 1989., a to su pravo sudjelovanja i razvojna prava. Razvojnim pravima smatraju se pravo na obrazovanje, pravo na igru, pravo na slobodno vrijeme, pravo na kulturne aktivnosti, pravo na informiranje, pravo na slobodu misli i izražavanja. Prava sudjelovanja omogućuju djetetu aktivno sudjelovanje u svojem okružju, regionalnom / nacionalnom / svjetskom, koja ga pripremaju za aktivnog građanina u budućnosti, kao što su pravo na slobodno izražavanje svojih misli i pravo na udruživanje.

Kada je 1870. godine uvedeno obvezno školovanje, na djecu s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama gledalo se kao na djecu nespremnju za pohađanje redovite škole. Ta su djeca bila prepuštena skrbi zdravstvenih ustanova. U takvim okolnostima, djeca su bila lišena prava na obrazovanje i aktivnosti koje bi im normalno bile dostupne u redovitoj školi. Na tu se djecu gledalo kao na deficijentne osobe, zbog čega su često bili izolirani i izopćeni iz društva (Thompson, 2016).

Bouillet (2011) ističe da se među čimbenicima koji umanjuju mogućnost kvalitetne odgojno-obrazovne inkluzije djece s teškoćama u redovne predškolske ustanove sve više nalazi sve veći broj djece s teškoćama, ograničeni broj dostupnog profesionalnog osoblja i nedostatna podrška odgojiteljima u provedbi inkluzivnog procesa. Kad se djeca s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama uče i odgajaju zajedno s djecom koja nemaju takvih potreba, što u praksi nazivamo odgojno-obrazovna inkluzija, ta djeca imaju jednake mogućnosti pri spoznavanju osnovnih vrednota te u razvoju svojih spoznajnih, tjelesnih, društvenih i emocionalnih sposobnosti. U inkluzivnim odgojno-obrazovnim skupinama djeca postaju svjesna svojih ljudskih

sposobnosti, što im pomaže u razvoju osjećaja i odnosa prema ljudskim iskušenjima (Daniels i Stafford, 2003).

U predškolskim odgojno-obrazovnim skupinama koje uključuju djecu s teškoćama u razvoju odgojiteljice i voditelji ustanova i programa surađuju s obiteljima zato što promiču vjeru u sljedeće:

- među djecom ima više sličnosti nego razlika, bez obzira na njihove mogućnosti i sposobnosti
- djeca su dio obitelji i društva
- djeca najbolje uče jedno od drugoga u uvjetima koji predstavljaju uobičajene uvjete življenja
- djeca se najbolje razvijaju u okruženju koje poštuje njihove potrebe i omogućuje individualni rad (Daniels i Stafford, 2003).

2.3. Prednosti uključivanja djeteta s teškoćom u razvoju u redovan program ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Uključivanje djeteta s teškoćom u razvoju u redovnu skupinu dječjeg vrtića donosi mnogo prednosti, ne samo za dijete, već i za one koji ga okružuju.

Prednosti koje se ostvaruju, prema Mikas i Roudi (2012):

Prednosti za dijete s teškoćom u razvoju:

- dijete ima priliku za učestalo druženje s vršnjacima i realizaciju važnih socijalnih interakcija
- među vršnjacima može pronalaziti uzore i oponašati ih u ponašanju i različitim vještinama
- kroz igru i doživljaj uspjeha u igri ono će osnažiti vlastite potencijale, potaknuti osobni rast i ostvariti kompenzaciju za ona područja u kojima ima određenih teškoća
- dijete je u prilici upustiti se u složenije društvene odnose i različite pedagoške aktivnosti koje mu pružaju idealan prostor za učvršćivanje samopouzdanja, razvoj pozitivne slike o sebi i sveukupnu osobnu afirmaciju.

Prednosti za roditelje:

- odgojno-obrazovna inkluzija u redovitu odgojnu skupinu roditeljima razvija osjećaj kako je njihovo dijete jednako svoj drugoj djeci
- roditelji stječu uvjerenje kako dijete dobiva iste mogućnosti za razvoj i napredovanje kao i ostala djeca
- dobivaju priliku realnije procijeniti djetetov razvojni potencijal (u odnosu na djecu bez razvojnih teškoća) .
- jača potrebu za dodatnim intelektualnim angažmanom, upoznavanjem s medicinsko-pedagoškim dimenzijama određenog problema i sveukupnim stručnim i osobnim napredovanjem.

Prednosti za djecu iz odgojne skupine:

- razvijaju senzibilizaciju za uočavanje i poštivanje različitosti, čime razvijaju socijalnu kompetenciju
- razvijaju empatičnost, razumijevanje, shvaćanje i prihvaćanje teškoća
- razvijaju samopoštovanje, osjećaj ponosa i osobne odgovornosti zbog međusobnog pomaganja i suradnje.

Prednosti za odgojitelja:

- prisustvo djeteta s teškoćom u razvoju obogaćuje iskustvo i kreativnost odgojitelja u iznalaženju novih strategija, pristupa i metoda koje vode prema kvalitetnim i učinkovitim rješenjima.
- jača se potreba za dodatnom stručnom edukacijom i suradnjom sa ostalim stručnjacima.

Kako bi odgojno-obrazovna inkluzija pozitivno djelovala na samo dijete s teškoćom u razvoju, roditelje, odgojitelje i ostalu djecu iz skupine važno je da se zadovolje određeni uvjeti, a to su: pozitivna atmosfera, atmosfera podrške, prihvaćanja i ugone, razvijanje osjećaja sigurnosti, osjećaja uspjeha, međuvršnjačke suradnje, osigurati prilike za svladavanje novih vještina i realizaciju razvojnih mogućnosti svakog pojedinog djeteta, motivirati dijete različitim poticajima, osigurati vrijeme i prostor za individualizirani pristup te osigurati potrebne materijalne uvjete (Mikas i Roudi, 2012).

3.KOMPETENCIJE ODGOJITELJA

*„Dobar odgojitelj je kao svijeća – on troši sebe
kako bi osvijetlio put drugima“
Mustafa Kemal Atatürk*

Raditi s malom djecom vrlo je uzbudljivo te je jako odgovorno, osoba mora poznavati razne sposobnosti te najviše od svega mora cijeniti svako dijete kao osobu sa svojim vrijednostima i mogućnostima (Kostelnik, Onaga, Rohde i Whiren, 2004). Kompetentan odgojitelj za rad s djecom, prema Žižak (1997) je onaj koji doživljava svoja znanja, vještine i osobne karakteristike integrirane tako da mu pružaju snažan osjećaj moći, sposobnosti i znanja kako raditi s djecom (Modrić, 2013).

Prema Bouillet (2011) kao značajne kompetencije odgojitelja u radu s djecom s posebnim potrebama moguće je izdvojiti:

- Razumijevanje socijalnog i emocionalnog razvoja djece;
- Razumijevanje individualnih razlika u procesu učenja djece;
- Poznavanje tehnika kvalitetnog vođenja odgojne skupine;
- Komunikacijske vještine (u odnosu s djecom, roditeljima, drugim stručnjacima i kolegama);
- Poznavanje učinkovitih tehnika podučavanja (uključujući individualne instrukcije i iskustveno učenje);
- Poznavanje specifičnih pojedinih teškoća u razvoju i drugih teškoća socijalne integracije djece;
- Sposobnost identifikacije teškoća u razvoju i drugih posebnih potreba;
- Poznavanje didaktičko-metodičkog pristupa i planiranja prilagođenog kurikulumu;
- Poznavanje dostupnih didaktičko-metodičkih metoda, sredstava i pomagala (uključujući informatičku tehnologiju);
- Poznavanje savjetodavnih tehnika rada;

- Praktično iskustvo u odgoju i obrazovanju djece s pojedinim teškoćama;
- Spremnost na timski rad, suradnju i cjeloživotno obrazovanje.

Smisao prakticanja spomenutih kompetencija sadržan je u osiguravanju uvjeta u kojima će sva djeca imati priliku da tijekom svakodnevnih aktivnosti u predškolskoj ustanovi (igra, dnevne rutinske aktivnosti, interakcija s vršnjacima) razvijaju i prakticiraju vlastite funkcionalne sposobnosti. Kada su u pitanju djeca s teškoćama, kompetencije odgojitelja moraju biti podržane odgovarajućom prilagodbom didaktičkih materijala i ukupnog okruženja, ali i uzajamnim partnerstvom stručnjaka i članova obitelji djeteta s teškoćama (Bouillet, 2011).

U Nacionalnom kurikulumu za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2015) nalazimo načela to jest vrijednosna uporišta, a ona su dio bitne sastavnice kojom se osigurava unutarnja usklađenost svih sastavnica kurikuluma i partnersko djelovanje sudionika u izradi i primjeni kurikuluma. Prema Nacionalnom kurikulumu za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2015), ključna načela su:

- Fleksibilnost odgojno – obrazovnog procesa u vrtiću
- Partnerstvo vrtića s roditeljima i širom zajednicom
- Osiguravanje kontinuiteta u odgoju i obrazovanju
- Otvorenost za kontinuirano učenje i spremnost na unapređivanje prakse.

Ovim načelima trebao bi se voditi svaki odgojitelj u svom radu u dječjem vrtiću, a prvenstveno odgojitelj koji u svojoj grupi ima uključeno dijete s teškoćama u razvoju. Takav odgojitelj treba biti fleksibilan u svojem radu i prilagođavati sebe i aktivnosti na svakodnevnoj bazi. Odgojitelj djeteta s teškoćama u razvoju treba imati izrazito kvalitetan partnerski odnos s roditeljima djeteta jer iskrena i otvorena komunikacija ključ su što boljeg uspjeha. Odgojitelj je dužan osigurati kontinuitet u odgoju i obrazovanju, a najvažnije je da kontinuirano radi na sebi i svom znanju kako bi čim bolje znao pristupiti djetetu s teškoćom u razvoju.

4. STRATEGIJE PODRŠKE DJECI S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

„Dijete ima pravo da ga se razumije i da razvije svoje potencijale, dijete ima pravo na povjerenje u odrasle kao i na povjerenje od odraslih te napokon, pravo na takvu podršku odraslih koja će mu omogućiti razvoj vlastitih strategija mišljenja i djelovanja, a ne puko prenošenje znanja i uvježbavanje vještina“

L. Malaguzzi

Holistički pristup poučavanja predstavlja suvremenu orijentaciju u pedagogiji i drugim društvenim znanostima, a zasniva se na cjelovitom razvojnom pristupu svakom djetetu u procesu odgoja i obrazovanja (Gazibara, 2013). Multimodalno učenje je interdisciplinarni pristup učenju koji se odnosi na korištenje multisenzornih i aktivnih pristupa učenju kao što su slike, umjetnost, film, video i grafički organizatori, kombiniranih s iskustvima višeg reda kao što je interaktivnost (Massaro, 2012, Fadel i Lemke, 2012 prema Gazibara 2016). Pojam multimodalno označava izražavanje refleksivnoga mišljenja uz pomoć kombinacije riječi i simbola, slikama, zvukovima i svim vidovima asocijacija i aktivnosti (Knežević Florić, Ninković, 2011 prema Gazibara 2016).

4.1. Individualizirani plan podrške

„U odgojno-obrazovnu skupinu može se uključiti, na temelju mišljenja stručnih suradnika dječjeg vrtića, samo jedno dijete s lakšim teškoćama i tada se broj djece u skupini smanjuje za dvoje djece. U odgojno-obrazovnu skupinu može se uključiti samo jedno dijete s većim ili kombiniranim teškoćama ako je nedostatan broj djece za ustroj odgojne skupine s posebnim programom i tada se broj djece smanjuje za četvero.“ (Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe, 2008, članak 22).

Nakon završene procjene, za dijete s teškoćom u razvoju odgojitelji vode individualni dosje djeteta u kojem se opisuju karakteristične promjene i moguća odstupanja, a namijenjena je odgojiteljima i roditeljima, kao orijentacijska osnova za praćenje razvoja djeteta i organiziranje njegove aktivnosti. Uz individualni dosje djeteta važno je da stručni suradnici u suradnji s odgojiteljima izradi Individualni odgojno-obrazovni program za dijete s teškoćama u razvoju.

U ovom programu najčešće se nalaze informacije za identifikaciju, trenutno stanje te ciljevi i zadaci. Ciljevi i zadaci temelje se na trenutnom stanju djeteta te su uvijek orijentirani u obliku pozitivnih stajališta. Dobro opisani i konkretizirani ciljevi jasno definiraju tko, kada i kako mora odraditi određeni zadatak. Odgojitelj kontinuirano bilježi zapažanja o djetetu u individualizirani program kako bi, ako dođe do nekih odstupanja u tjelesnim i intelektualnim vještinama, mogao svoja zapažanja podijeliti s roditeljima i stručnim suradnicima predškolske ustanove (Prović, Hrvatinić i Skočić Mihić, 2015).

4.2. Likovne aktivnosti

Likovni rad je izraz djetetovog iskustva i mijenja se s porastom tog iskustva, a ovisi o stupnju psihičkog razvoja djeteta. U likovnim aktivnostima djeca sjedinjuju stvarnost i maštu, pokazuju ono što ih zanima i uzbuđuje, a sam proces likovnog stvaranja važniji im je od produkta izražavanja. Ciljevi likovnih aktivnosti su: razumijevanje dobrih i loših emocija, projiciranje unutarnjih konflikata kroz elemente likovnog izražavanja, neverbalnu komunikaciju učiniti razumljivom sebi i okolini, osloboditi se psihičkog i fizičkog stresa, potaknuti ekspresiju kroz razne likovne tehnike, prilagoditi se individualnim karakteristikama i željama osobe (Centar za rehabilitaciju Zagreb).

Kroz likovno stvaralaštvo razvijaju se i usvajaju: osobne vrijednosti, radne navike, nova znanja i vještine, kreativnost, fina motorika, samostalnost i samopouzdanje (Centar za rehabilitaciju Zagreb).

4.3. Glazbene aktivnosti

Glazbene aktivnosti potiču opuštanje, poboljšanje motoričke koordinacije, pažnje i koncentracije, bolju socijalnu interakciju, poticanje na suradnju, podizanje samopouzdanja i samopoštovanja, govorno-jezični razvoj i suzbijanje negativnih oblika ponašanja (Centar za odgoj i obrazovanje "Šubićevac"). Temeljne aktivnosti su: aktivno i pasivno slušanje glazbe, razvoj sluha i auditivne percepcije (igre za razvoj sluha, vježbe razlikovanja i prepoznavanja zvukova, vježbe auditivne pažnje i pamćenja), sviranje na glazbalima i pjevanje (brojalice, vokalno-tehničke vježbe, igre s pjevanjem, osvještavanje disanja) (Centar za autizam Split).

4.4. Aktivnosti s rastresitim materijalom

U rastresit materijal svrstavaju se riža, brašno, kukuruzna krupica, gris, šećer, sol, kukuruz i slično. Aktivnosti koje sadrže rastresit materijal na djecu djeluju vrlo opuštajuće, a sam rastresit materijal potiče razvoj senzomotorike, fine motorike, okulomotorike te razvoj pažnje i koncentracije.

4.5. Floortime pristup

Floortime odnosno prevedeno vrijeme na podu, naglašava važnost stvarnih osobnih odnosa, a pomoću ovog pristupa najčešće se može pronaći put do djetetovog uma i srca. Floortime definira se kao igra na podu, ali naravno, može se odvijati bilo gdje. Dovedi dijete u odnos i interakciju, razumjeti njegove individualne razlike i stvoriti interakciju da se potakne uključivanje, vode k djelovanju na neuroplastičnost mozga i nude iskustva koja mogu stvoriti živčane veze koje nedostaju (Davis, Isaacson i Harwell, 2014).

Floortime podrazumijeva 30-minutno razdoblje u kojem se kroz igru ostvaruje interakcija s djetetom. Međuljudski odnosi bitni su za djetetov razvoj, kroz međuljudske odnose razvija se samopoštovanje, inicijativa i kreativnost te se razvijaju i više intelektualne funkcije mozga – logika, prosuđivanje, apstraktno razmišljanje (Greenspan i Wieder, 2004). Pojedina djeca s teškoćama u razvoju ne vole aktivnosti s drugim osobama te se bore da ih se ostavi na miru no s vremenom će početi predosjećati inicijative i zavoljeti ih (Greenspan i Wieder, 2004). U Floortimeu radi se na temelju četiri cilja: 1. poticanje pažnje i intimnosti, 2. dvosmjerna komunikacija, 3. poticanje izražavanja i upotrebe osjećaja i ideja i 4. Logička misao. Za mnogu djecu s teškoćama u razvoju ovo znači započeti od sposobnosti smirivanja, koncentracije i intimnosti (Greenspan i Wieder, 2004).

5. ISTRAŽIVANJE

5.1. Cilj istraživanja

Cilj ovoga istraživanja je ispitati samoprocjenu odgojitelja u redovnim ustanovama za rani i predškolski odgoj i obrazovanje o sustavu podrške djeci s teškoćama u razvoju s naglaskom na kompetencije odgojitelja, strategije podrške koje koriste, prihvaćanju djece s teškoćama u razvoju kao i o individualiziranom pristupu, kada je dijete s teškoćama u razvoju uključeno u redovnu odgojnu skupinu. Također, u cilju osiguravanja kvalitetne podrške želi se ispitati kakvi su uvjeti u kojima odgojitelji rade, jesu li oni prilagođeni i djeci s teškoćama u razvoju.

Sukladno postavljenom cilju, u radu su postavljena sljedeća istraživačka pitanja:

- U kojoj mjeri se odgojitelji samoprocjenjuju kompetentnima u pružanju podrške djeci s teškoćama u razvoju?
- U kojoj mjeri odgojiteljima njihova predškolska ustanova omogućava dostatnu podršku i uključivanje u programe profesionalnoga razvoja?
- U kojoj mjeri odgojitelji koriste određene strategije podrške u radu s djecom s teškoćama u razvoju?
- Kako odgojitelji procjenjuju suradnju s roditeljima djece s teškoćama u razvoju kao i vršnjaka?

5.2. Metode rada

5.2.1. Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 109 odgojitelja iz ustanova ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja s područja Krapinsko – zagorske i Zagrebačke županije te Grada Zagreba. U tablicama 1, 2, 3 i 4 istaknuti su izračunati postoci prema spolu, dobi, radnom iskustvu i stručnoj spremi sudionika.

5.2.2. Mjerni instrument i način provođenja istraživanja

Za potrebe izrade ovog diplomskog rada konstruiran je upitnik pod nazivom „Osiguranje uvjeta i kvalitetnog sustava podrške djeci s teškoćama u razvoju rane i predškolske dobi“. Upitnik se sastojao od 4 opća pitanja o spolu, dobi, stručnoj spremi i radnom iskustvu odgojitelja te od 23 tvrdnji vezanih o samoprocjeni odgojitelja o vlastitim kompetencijama i spremnosti na učenje, planiranju aktivnosti i odgojno-obrazovnih sadržaja kada je u skupinu uključeno dijete s teškoćama u razvoju, uvjetima rada, suradnji sa stručnim suradnicima vrtića i roditeljima te kako djeca vršnjaci prihvaćaju djecu s teškoćama u razvoju. Za tvrdnje su odgojitelji odabirali na skali Likertova tipa raspon u kojem se slažu s određenom tvrdnjom od uopće se ne slažem-1, djelomično se slažem-2, slažem se-3 i u potpunosti se slažem-4.

Upitnik je bio postavljen *online* preko Google dokumenata u obliku obrasca te je poslan ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja na području Krapinsko – zagorske županije, Zagrebačke županije te Grada Zagreba u elektronskom obliku. Odgojitelji su za tvrdnje odabirali stupanj svojega slaganja klikom na stupanj skale kod svake tvrdnje. Na početku upitnika sudionici su imali uputu kojom su zamoljeni da na sva pitanja odgovore iskreno, da je upitnik anonimn, da mogu odustati od njegovoga popunjavanja u bilo kojem trenutku ili na bilo koju njegovu tvrdnju ne odgovoriti te su poštovani svi etički aspekti provođenja istraživanja.

5.2.3. Metoda rada

Kvantitativna metodologija analizom frekvencija je primijenjena u radu te su rezultati prikazani distribucijom frekvencija i izraženi u postocima u tablicama.

Tablica 1. *Sudionici prema spolu*

SPOL	BROJ	%
Ženski	108	99,1
Muški	1	0,9
UKUPNO	109	100

Tablica 2. *Dob sudionika*

DOB	BROJ	%
20 – 30 godina	47	43,1
31 – 40 godina	34	31,2
41 – 50 godina	20	18,3
51 – 60 godina	6	5,5
Više od 60 godina	2	1,8
UKUPNO	109	100

Tablica 3. *Stručna sprema sudionika*

STRUČNA SPREMA	BROJ	%
Srednja stručna sprema	8	7,3
Univ.bacc.paed.	77	70,6
Mag.paed.	22	20,2
Postdiplomsko obrazovanje	2	1,8
UKUPNO	109	100

Tablica 4. *Radno iskustvo sudionika*

RADNO ISKUSTVO	BROJ	%
Do 1 godine	21	19,3
2 – 5 godina	32	29,4
6 – 10 godina	12	11
11 – 15 godina	15	13,8
16 – 20 godina	12	11
21 – 25 godina	5	4,6
26 – 30 godina	8	7,3
31 – 35 godina	1	0,9
36 i više od 36 godina	3	2,8
UKUPNO	109	100

Od 109 sudionika, ženskog spola bilo je 108 (99,1%) sudionika, a muškog 1 (0,9%) sudionik (Tablica 1). Iz Tablice 2 vidljivo je da je najviše sudionika u dobi od 20 -30 godina (43,1%), zatim 34 (31,2%) sudionika je u dobi od 31 – 40 godina, nešto manji broj sudionika, njih 20 (18,3%) je u dobi od 41 – 50 godina, 6 (5,5%) sudionika je u dobi od 51 – 60 godina, a samo 2 (1,8%) sudionika je u dobi većoj od 60 godina. Najzastupljenija stručna sprema sudionika je univ.bacc.paed. – 77 (70,6%) sudionika, zatim 22 (20,2%) sudionika ima zvanje mag. paed., 8 (7,3%) sudionika je zaposleno u odgojno – obrazovnom sustavu sa srednjom stručnom spremom, dok samo 2 (1,8%) sudionika ima postdiplomsko obrazovanje (Tablica 3.). Radno iskustvo sudionika vidljivo je u Tablici 4. gdje možemo vidjeti da najviše sudionika ima radno iskustvo od 2 – 5 godina, njih 32 (29,4%), zatim nešto manje ih ima do 1 godine radnog iskustva, a to je 21 (19,3%) sudionik, 15 (13,8%) sudionika ima radno iskustvo od 11 – 15 godina, podjednak broj od 12 (11%) sudionika ima radno iskustvo od 6 – 10 godina i 16 – 20 godina, 8 (7,3%) sudionika ima radni vijek od 26 – 30 godina, 5 (4,6%) ima radno iskustvo od 21 – 25 godina, najmanje ima sudionika koji imaju radno iskustvo od 36 i više od 36 godina, njih 3 (2,8%) i samo 1 (0,9%) sudionik s radnim iskustvom od 31 – 35 godina.

5.3.Rezultati istraživanja

U radu je za rezultate prikazane u sljedećim tablicama primijenjena analiza frekvencija te su podaci izračunati u postotku i rezultati prikazani tablično prema postavljenim istraživačkim pitanjima.

5.3.1. Istraživačko pitanje: U kojoj mjeri se odgojitelji samoprocjenjuju kompetentnima u pružanju podrške djeci s teškoćama u razvoju?

Tablica 5. *Upoznat/a sam s različitim teškoćama u razvoju kod djece.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	0	0
Djelomično se slažem	23	21,1
Slažem se	49	45
U potpunosti se slažem	37	33,9
UKUPNO	109	100

Najveći broj sudionika, njih 49 (45%) slaže se s navedenom tvrdnjom te je upoznato s različitim teškoćama u razvoju, njih 37 (33,9%) sasvim je sigurno da je upoznato sa svim teškoćama u razvoju kod djece, djelomično se slažu s tvrdnjom sudionici koji su za teškoće u razvoju čuli, ali nisu sigurni da bi ih sve prepoznali, a to je broj od 23 (21,1%) sudionika, dok nitko nije označio odgovor da se uopće ne slažu.

Tablica 6. *U svom radu susreo/la sam se s djecom s teškoćama u razvoju.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	1	0,9
Djelomično se slažem	7	6,4
Slažem se	42	38,5
U potpunosti se slažem	59	54,1
UKUPNO	109	100

Više od polovice sudionika označilo je odgovor u potpunosti se slažem što znači da su se u svom radu se susreli s djecom s teškoćama u razvoju, njih 59 (54,1%), sa ovom tvrdnjom slaže se 42 (38,5%) sudionika, djelomično se s tvrdnjom slaže 7 (6,4%) sudionika što znači da nisu sigurni ako je to bila teškoća ili nešto drugo, dok se samo 1 (0,9%) sudionik nikada u svome radu nije susreo s djetetom s teškoćama u razvoju.

Tablica 7. *Dovoljno sam educiran/a o djeci s teškoćama u razvoju.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	20	18,3
Djelomično se slažem	73	67
Slažem se	14	12,8
U potpunosti se slažem	2	1,8
UKUPNO	109	100

Više od polovice sudionika odgovorio je na ovu tvrdnjom odgovorom djelomično se slažem, što znači da su upoznati s njima, ali nisu o njima dovoljno educirani, a to je broj od 73 (67%) sudionika, nešto manje sudionika odgovorilo je na se uopće ne slažu s tvrdnjom, 20 (18,3%), što znači da uopće nisu upoznati sa spektrom teškoća u razvoju, 14 (12,8%) sudionika smatra

da su educirani o različitim teškoćama u razvoju te odgovaraju s odgovorom slažem se, dok samo 2 (1,8%) sudionika smatra da je dovoljno educirano o djeci s teškoćama u razvoju i samim time odgovaraju odgovorom u potpunosti se slažem.

Tablica 8. *Smatram se kompetentnim/om za rad s djecom s teškoćama u razvoju.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	25	22,9
Djelomično se slažem	71	65,1
Slažem se	11	10,1
U potpunosti se slažem	2	1,8
UKUPNO	109	100

Samo 2 (1,8%) sudionika smatra se u potpunosti kompetentnima za rad s djecom s teškoćama u razvoju, njih 11 (10,1%) slaže se s ovom tvrdnjom te se smatraju dovoljno kompetentnima, najveći broj sudionika, a to je broj od 71 (65,1%) sudionika djelomično se slaže s ovom tvrdnjom te nisu sigurni u svoje kompetencije, ali ih vjerojatno posjeduju, dok 25 (22,9%) sudionika smatra da uopće nisu kompetentni za rad s djecom s teškoćama u razvoju.

Tablica 9. *Samoinicijativno čitam/proučavam različitu literaturu o teškoćama u razvoju.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	10	9,2
Djelomično se slažem	14	12,8
Slažem se	50	45,9
U potpunosti se slažem	35	32,1
UKUPNO	109	100

Najveći broj sudionika u ovoj tvrdnji označuje pojam slažem se što znači da samoinicijativno čitaju stručnu literaturu, a to je broj od 50 (45,9%) sudionika, nešto manji broj sudionika, a to je broj od 35 (32,1%) sudionika, u potpunosti se slaže s ovom tvrdnjom, a skoro podjednak broj sudionika označuje tvrdnje djelomično se slažem, 14 (12,8%) sudionika i uopće se ne slažem, 10 (9,2%) sudionika, što znači da samoinicijativno jako malo ili uopće ne rade na svojem znanju, konkretnije ne zanimaju se za teškoće u razvoju s kojima bi se mogli susresti u svojem radu.

Tablica 10. *Dijete s teškoćama u razvoju predstavlja izazov u mojem radu.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	1	0,9
Djelomično se slažem	22	20,2
Slažem se	53	48,6
U potpunosti se slažem	33	30,3
UKUPNO	109	100

Samo 1 (0,9%) sudioniku dijete s teškoćama u razvoju ne predstavlja izazov u radu, 22 (20,2%) smatra da dijete s teškoćama u razvoju ne predstavlja izazov u njegovom radu no u isto nisu u potpunosti sigurni, nešto veći broj sudionika, njih 33 (30,3%), u potpunosti se slaže s ovom tvrdnjom te dijete s teškoćama u razvoju apsolutno predstavlja izazov u njihovom radu, a znatno najveći broj sudionika, a to je broj od 53 (48,6%) sudionika, slaže se s ovom tvrdnjom te djeca s teškoćama u razvoju predstavljaju izazov u njihovom radu no isto bi vjerojatno i prihvatili.

5.3.2. Istraživačko pitanje: U kojoj mjeri odgojiteljima njihova predškolska ustanova omogućava dostatnu podršku i uključivanje u programe profesionalnoga razvoja?

Tablica 11. *Sustav dječjeg vrtića u kojem radim mi omogućava dovoljno edukacija, seminara, stručnih skupova o radu s djecom s teškoćama u razvoju.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	40	36,7
Djelomično se slažem	41	37,6
Slažem se	22	20,2
U potpunosti se slažem	6	5,5
UKUPNO	109	100

Većina odgovora sudionika jest da se uopće ne slažu s tvrdnjom, 40 (36,7%) što znači da im njihova predškolska ustanova uopće ne pruža stručno usavršavanje što bi zapravo bio napredak kako za odgojitelja tako i za ustanovu u kojoj rade, djelomično se s ovom tvrdnjom slaže 41 (37,6%) sudionik, 22 (20,2%) sudionika slaže se s ovom tvrdnjom, dok se samo 6 (5,5%) sudionika u potpunosti slaže s ovom tvrdnjom dok bi zapravo ta brojka trebala biti puno veća.

Tablica 12. *Svakodnevno primam pomoć i podršku od stručnog tima u radu s djecom s teškoćama u razvoju.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	40	36,7
Djelomično se slažem	36	33
Slažem se	25	22,9
U potpunosti se slažem	8	7,3
UKUPNO	109	100

Najveći broj sudionika, njih 40 (36,7%), uopće se ne slaže s tvrdnjom što znači da uopće ne primaju pomoć i podršku svog stručnog tima, djelomično se s ovom tvrdnjom slaže 36 (33%)

sudionika, nešto manji broj od 25 (22,9%) sudionika slaže se s tvrdnjom te znači da vjerojatno primaju pomoć i podršku stručnog tima no ne i svakodnevno, dok samo 8 (7,3%) svakodnevno prima pomoć i podršku stručnog tima u radu s djecom s teškoćama u razvoju.

Tablica 13. *Prostor rada prilagođen je i djeci s teškoćama u razvoju*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	40	36,7
Djelomično se slažem	50	45,9
Slažem se	17	15,6
U potpunosti se slažem	2	1,8
UKUPNO	109	100

Skoro pola sudionika, njih 50 (45,9%), djelomično se slaže s ovom tvrdnjom, što bi moglo značiti da njihov prostor nije u potpunosti prilagođen djeci s teškoćama u razvoju no postoje neka sredstva koja su njima prilagođena. Nešto manji broj, odnosno 40 (36,7%) sudionika uopće se ne slaže s tvrdnjom što znači da njihov prostor rada uopće nije prilagođen djeci s teškoćama u razvoju, 17 (15,6%) slaže se s tvrdnjom te znači da je njihov prostor prilagođen svima, no još postoji mjesta za napredak, dok se samo 2 (1,8%) sudionika u potpunosti slaže s ovom tvrdnjom te smatraju da je prostor u potpunosti prilagođen i pripremljen za djecu s teškoćama u razvoju.

Tablica 14. *Dječji vrtić u kojem radim omogućava mi različita sredstva i materijale koji mi pomažu u radu s djecom s teškoćama u razvoju.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	44	40,4
Djelomično se slažem	41	37,6
Slažem se	19	17,4
U potpunosti se slažem	5	4,6
UKUPNO	109	100

Najveći broj sudionika, njih 44 (40,4%), uopće se ne slaže s tvrdnjom što znači da im njihov dječji vrtić u kojem rade uopće ne osigurava i omogućava sredstva i materijale za rad s djecom s teškoćama u razvoju, 41 (37,6%) sudionika djelomično se slaže s ovom tvrdnjom što znači da su im omogućena sredstva i materijali za rad s djecom s teškoćama u razvoju, ali jako rijetko. Podosta manji broj sudionika, njih 19 (17,4%) sudionika slaže se s ovom tvrdnjom, dok se samo 5 (4,6%) sudionika u potpunosti slaže s ovom tvrdnjom što znači da su im sredstva i materijali omogućeni od strane dječjeg vrtića kada god su potrebni.

Tablica 15. *Smatram da mi je u radu s djetetom s teškoćama u razvoju potreban asistent, to jest treći odgojitelj.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	0	0
Djelomično se slažem	10	9,2
Slažem se	29	26,6
U potpunosti se slažem	70	64,2
UKUPNO	109	100

Više od pola sudionika, točnije njih 70 (64,2%), u potpunosti se slažu s ovom tvrdnjom te smatraju da im je u radu s djecom s teškoćama u potpunosti potreban asistent to jest treći odgojitelj, 29 (26,6%) sudionika slaže se s ovom tvrdnjom te to znači da im je potreban treći odgojitelj, no ne i u svakoj situaciji, samo 10 (9,2%) sudionika djelomično se slažu s ovom tvrdnjom što znači da im u radu s djecom s teškoćama u razvoju nije potreban asistent odnosno treći odgojitelj, osim u nekim najtežim situacijama, a nitko od sudionika nije odgovorio da se s ovom tvrdnjom uopće ne slaže što znači da bi svi sudionici u nekom trenutku potražili pomoć u vidu asistenta to jest trećeg odgojitelja.

Tablica 16. *Brojno stanje djece u skupini prilagođeno je s obzirom na uključenost djeteta s teškoćama u razvoju.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	73	67
Djelomično se slažem	24	22
Slažem se	11	10,1
U potpunosti se slažem	1	0,9
UKUPNO	109	100

Izrazito velik broj sudionika uopće se ne slaže s ovom tvrdnjom, a to je broj od 73 (67%) sudionika, što znači da se brojno stanje djece ne prilagođava niti onda kada je u skupinu uključeno dijete s teškoćom u razvoju, 24 (22%) sudionika djelomično se slaže s ovom tvrdnjom što znači da se u rijetkim slučajevima brojno stanje djece u skupini prilagodi ako je u skupinu uključeno dijete s teškoćom u razvoju, 11 (10,1%) sudionika slaže se s ovom tvrdnjom, dok se u potpunosti s ovom tvrdnjom slaže samo 1 (0,9%) sudionika što znači da je uvijek brojno stanje djece u skupini prilagođeno ukoliko je u skupinu uključeno dijete s teškoćom u razvoju.

Tablica 17. *U svakodnevnom radu imam dovoljno vremena za individualan rad s djetetom s teškoćom u razvoju.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	74	67,9
Djelomično se slažem	30	27,5
Slažem se	4	3,7
U potpunosti se slažem	1	0,9
UKUPNO	109	100

Najveći broj sudionika, njih 74 (67,9%) uopće se ne slaže s ovom tvrdnjom što znači da u svom svakodnevnom radu nemaju dovoljno vremena za individualan rad s djetetom s teškoćom u razvoju, 30(27,5%) sudionika djelomično se slaže s ovom tvrdnjom što znači da na svakodnevnoj bazi nemaju dovoljno vremena za individualan rad s djetetom s teškoćom u razvoju, ali ponekad ga i ostvare, samo 4 (3,7%) sudionika slaže se s ovom tvrdnjom što znači da u većini slučajeva svakodnevno ostvaruju individualan rad s djetetom s teškoćom u razvoju, dok se samo 1 (0,9%) sudionik u potpunosti slaže s tvrdnjom te svakodnevno provodi individualan rad s djetetom s teškoćom u razvoju.

5.3.3. Istraživačko pitanje: U kojoj mjeri odgojitelji koriste određene strategije podrške u radu s djecom s teškoćama u razvoju?

Tablica 18. *Svoje metode rada prilagođavam prema individualnim potrebama djece.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	2	1,8
Djelomično se slažem	18	16,5
Slažem se	68	62,4
U potpunosti se slažem	21	19,3
UKUPNO	109	100

Više od polovice sudionika slaže se s ovom tvrdnjom, njih 68 (62,4%), što znači da se prilagođavaju individualnim potrebama djece skoro svakodnevno, njih 21 (19,3%) u potpunosti se slaže s ovom tvrdnjom što bi značilo da se na svakodnevnoj razini prilagođavaju individualnim potrebama, 18 (16,5%) sudionika djelomično se slaže s ovom tvrdnjom što bi moglo ukazati da svoje metode rada jako teško mogu prilagoditi individualnim potrebama djece, dok 2 (1,8%) sudionika odgovara odgovorom da se uopće ne slaže s tvrdnjom što znači da svoje metode rada uopće ne prilagođavaju individualnim potrebama djece.

Tablica 19. *Izrađujem vlastita sredstva za rad (npr. igračke...) s djecom s teškoćama u razvoju.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	11	10,1
Djelomično se slažem	30	27,5
Slažem se	42	38,5
U potpunosti se slažem	26	23,9
UKUPNO	109	100

Broj sudionika koji je odabrao odgovor slažem se jest 42 (38,5%) sudionika, a u potpunosti se s ovom tvrdnjom slaže 26 (23,9%) sudionika što znači da sudionici iz ove dvije skupine

odgovora izrađuju vlastita sredstva za rad s djecom s teškoćama u razvoju, dok se djelomično s ovom tvrdnjom slaže 30 (27,5%) sudionika, a to bi značilo da u rijetkim situacijama izrađuju vlastita sredstva za rad s djecom s teškoćama u razvoju, a 11 (10,1%) sudionika uopće ne izrađuje vlastita sredstva za rad s djecom s teškoćama u razvoju.

Tablica 20. *U radu s djecom s teškoćama u razvoju koristim se različitim glazbenim aktivnostima.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	4	3,7
Djelomično se slažem	34	31,2
Slažem se	53	48,6
U potpunosti se slažem	18	16,5
UKUPNO	109	100

Najveći broj sudionika slaže se s ovom tvrdnjom, a to je broj od 53 (48,6%) sudionika, nešto manji broj sudionika djelomično se slaže s ovom tvrdnjom, a to je broj od 34 (31,2%) sudionika što znači da jako rijetko koriste glazbene aktivnosti u radu s djecom s teškoćama u razvoju. Svakodnevno to jest vrlo često se s glazbenim aktivnostima u radu s djecom s teškoćama u razvoju koristi 18 (16,5%) sudionika, a 4 (3,7%) sudionika uopće se ne služi glazbenim aktivnostima kao sredstvom u radu s djecom s teškoćama u razvoju.

Tablica 21. *U radu s djecom s teškoćama u razvoju koristim se raznovrsnim likovnim sredstvima i potičem likovnost kod djece.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	0	0
Djelomično se slažem	20	18,3
Slažem se	59	54,1
U potpunosti se slažem	30	27,5
UKUPNO	109	100

S ovom tvrdnjom slaže se 59 (54,1%) sudionika te se oni kao i sudionici koji su odgovorili s odgovorom u potpunosti se slažem, a to je broj od 30 (27,5%) sudionika, često koriste likovnim aktivnostima u radu s djecom s teškoćama u razvoju te također kod njih potiču likovnost, dok se djelomično slaže s ovom tvrdnjom ili se rijetko koriste likovnim sredstvima, 20 (18,3%) sudionika što bi moglo značiti da u svojim predškolskim ustanovama nemaju osiguran potreban likovni materijal ili ostali uvjeti kao što su brojno stanje djece u skupini, uključenost pomoćnika i slično, nisu ostvareni. Nitko nije odgovorio da se s tvrdnjom uopće ne slaže.

Tablica 22. *U radu s djecom s teškoćama u razvoju koristim se digitalnim medijima.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	24	22
Djelomično se slažem	55	50,5
Slažem se	24	22
U potpunosti se slažem	6	5,5
UKUPNO	109	100

Najveći broj sudionika i to 55 (50,5%) sudionika djelomično se slaže s ovom tvrdnjom što bi značilo da se jako rijetko služe digitalnim medijima u radu s djecom s teškoćama u razvoju, podjednak broj sudionika odabire odgovore u kojima se uopće ne slažu s tvrdnjom i da se slažu, a to je broj od 24 (22%) sudionika, a to znači da se podjednak broj sudionika iz ovog upitnika uopće ne koristi digitalnim medijima u radu s djecom s teškoćama u razvoju, a s druge strane isti broj sudionika koristi se istima. Samo 6 (5,5%) sudionika u potpunosti se slaže s tvrdnjom što bi značilo da se vrlo često koriste digitalnim medijima u radu s djecom s teškoćama u razvoju.

Tablica 23. *U radu s djecom s teškoćama u razvoju koristim se rastresitim materijalom.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	7	6,4
Djelomično se slažem	28	25,7
Slažem se	41	37,6
U potpunosti se slažem	33	30,3
UKUPNO	109	100

Rastresitim materijalom u svojem radu koristi se 41 (37,6%) sudionika koji se slažu s ovom tvrdnjom, njih 33 (30,3%) u potpunosti se slaže što znači da se svakodnevno koriste rastresitim materijalom u radu s djecom s teškoćama u razvoju. Vrlo rijetko se koriste rastresitim materijalom u radu s djecom s teškoćama u razvoju odnosno djelomično se slažu s tvrdnjom 28 (25,7%) sudionika, dok se 7 (6,4%) sudionika uopće ne koristi rastresitim materijalom u radu s djecom s teškoćama u razvoju.

5.3.4. Istraživačko pitanje: Kako odgojitelji procjenjuju suradnju s roditeljima djece s teškoćama u razvoju kao i vršnjaka?

Tablica 24. *Roditelji djece s teškoćama u razvoju spremni su na suradnju s nama odgojiteljima.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	7	6,4
Djelomično se slažem	46	42,2
Slažem se	40	36,7
U potpunosti se slažem	16	14,7
UKUPNO	109	100

Najveći broj sudionika djelomično se slaže s ovom tvrdnjom odnosno vrlo rijetko ostvaruju suradnju s roditeljima djece s teškoćama u razvoju, a to je broj od 46 (42,2%) sudionika, s ovom tvrdnjom slaže se 40 (36,7%) sudionika te oni ostvaruju dobru suradnju s roditeljima, njih 16 (14,7%) sudionika u potpunosti se slaže s ovom tvrdnjom što nam ukazuje na to da su sa svakim roditeljem djeteta s teškoćama u razvoju imali ostvarenu kvalitetnu suradnju, dok 7 (6,4%) sudionika uopće suradnju nisu ostvarila.

Tablica 25. *Roditelji djece s teškoćama u razvoju obavještavaju nas odgojitelje o djetetovim tretmanima/pregledima te eventualnom napretku/nazadovanju.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	11	10,1
Djelomično se slažem	49	45
Slažem se	32	29,4
U potpunosti se slažem	17	15,6
UKUPNO	109	100

Najveći broj sudionika djelomično se slaže s ovom tvrdnjom, a to je broj od 49 (45%) sudionika što znači da roditelji djece s teškoćama u razvoju vrlo rijetko obavještavaju odgojitelje o

djetetovim tretmanima/pregledima te eventualnom napretku/nazadovanju. S tvrdnjom se slaže 32 (29,4%) sudionika odnosno roditelji ih redovito obavještavaju o djetetovim tretmanima/pregledima te eventualnom napretku/nazadovanju, 17 (15,6%) sudionika uvijek je obaviješteno o istom dok 11 (10,1%) sudionika s tvrdnjom se uopće ne slaže to jest nikada nisu obaviješteni o djetetovim tretmanima/pregledima te eventualnom napretku/nazadovanju.

Tablica 26. *Djeca bez teškoća rado prihvaćaju djecu s teškoćama u razvoju u igri i aktivnostima.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	3	2,8
Djelomično se slažem	35	32,1
Slažem se	48	44
U potpunosti se slažem	23	21,1
UKUPNO	109	100

S tvrdnjom se slaže 48 (44%) sudionika, a u potpunosti se s tvrdnjom slaže 23 (21,1%) sudionika što znači da u velikoj većini djeca bez teškoća rado prihvaćaju djecu s teškoćama u razvoju u igri i aktivnostima. Djelomično se s tvrdnjom slaže 35 (32,1%) sudionika što znači da su svjedočili radu u skupinama gdje su djeca bez teškoća rijetko prihvaćala djecu s teškoćama u razvoju i igri, a 3 (2,8%) sudionika uopće se ne slaže s ovom tvrdnjom te tvrde da djeca bez teškoća uopće ne prihvaćaju djecu s teškoćama u igri i aktivnostima.

Tablica 27. *Uključenost djece s teškoćama u razvoju djeluje pozitivno na svu djecu, a posebno na dijete s teškoćom u razvoju.*

RASPON ODGOVORA	BROJ	%
Uopće se ne slažem	4	3,7
Djelomično se slažem	31	28,4
Slažem se	42	38,5
U potpunosti se slažem	32	29,4
UKUPNO	109	100

S ovom tvrdnjom slaže se 42 (38,5%) sudionika, a u potpunosti se s istom slaže 32 (29,4%) sudionika što znači da se često i vrlo često uključenost djeteta s teškoćom u razvoju očituje pozitivni i za samo dijete, ali i za cijelu skupinu. S ovom tvrdnjom djelomično se slaže 31 (28,4%) sudionika to jest smatraju da uključenost djeteta s teškoćom u razvoju rijetko djeluje pozitivno na njega samoga i djecu oko njega, dok se 4 (3,7%) sudionika uopće ne slaže s tvrdnjom te smatraju da uključenost djeteta s teškoćom u razvoju u redovnu skupinu uopće ne djeluje pozitivno niti na samo dijete niti na ostalu djecu u skupini.

5.4. Diskusija

Iz rezultata je vidljivo da su odgojitelji upoznati s različitim teškoćama u razvoju kod djece te da su se s istima susreli u svojem radu no ipak većina odgojitelja se ne smatra dovoljno educiranima i kompetentnima za rad s djecom s teškoćama u razvoju.

Odgojitelji koji su ispunjavali upitnik spremni su samoinicijativno dodatno se educirati, sudjelovati u programima profesionalnog razvoja i čitati stručnu literaturu o teškoćama u razvoju, ali istovremeno smatraju da im njihova ustanova ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja u kojoj rade ne pruža dovoljno različitih programa profesionalnog razvoja u vidu edukacija, seminara i stručnih skupova kojima bi ih potaknuli na dodatno usavršavanje. Samim tim dijete s teškoćom u razvoju predstavlja izazov u njihovom radu te bi rado uza sebe imali

podršku i pomoć u vidu trećeg odgojitelja/pomoćnika kada je dijete s teškoćom u razvoju uključeno u skupinu.

Većina odgojitelja smatra da njihov prostor rada nije dovoljno prilagođen djeci s teškoćama u razvoju, a niti im ustanova u kojoj rade ne omogućava dovoljno različitih sredstava i materijala za rad s djecom s teškoćama u razvoju. Uz poteškoće sa sredstvima i materijalima, nažalost, niti brojno stanje djece u skupini nije prilagođeno kada je u skupinu uključeno dijete s teškoćom u razvoju pa samim tim odgojitelji nemaju dovoljno vremena za individualizirani rad s djetetom s teškoćom u razvoju.

Odgojitelji se trude prilagoditi svoje metode rada individualnim potrebama djece, no podijeljeni su u svojim mišljenjima oko izrade vlastitih sredstava za rad s djecom s teškoćama u razvoju. U radu s djecom s teškoćama odgojitelji se najviše koriste raznovrsnim likovnim sredstvima i potiču likovnost kod te djece, zatim se često koriste rastresitim materijalom, nešto manje glazbenim aktivnostima, a najmanje koriste digitalne medije.

Podijeljenost mišljenja odgojitelja također je i o suradnji s roditeljima djece s teškoćama u razvoju. Polovica odgojitelja smatra da ostvaruju kvalitetnu suradnju s roditeljima, a druga polovica smatra da ju ostvaruju vrlo malo. Također, nešto malo više od polovice odgojitelja iskazuje nezadovoljstvo ne primanjem redovitih informacija o odlasku djeteta na tretmane i procjene stručnjacima izvan predškolske ustanove te psihofizičkom napretku djeteta.

Prihvaćenost djece s teškoćama u razvoju od strane ostale djece u igri i aktivnostima također je podijelila odgojitelje no ipak većinski su odgojitelji samoprocjenili da djeca međusobno rado prihvaćaju jedni druge u igri bez obzira na njihove teškoće. Također većina odgojitelja smatra da uključenost djece s teškoćama u razvoju djeluje pozitivno na svu djecu, a posebno na djecu s teškoćom u razvoju.

„Hrvatski autori velikog broja istraživanja smatraju da djeca s teškoćama u razvoju trebaju biti uključena u redovne programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, da odgojitelji još uvijek nisu dovoljno kompetentni za kvalitetno uključivanje s obzirom na količinu stručnih usavršavanja koja im nude kao oblik cjeloživotnog učenja smatraju kako je broj djece uključene u odgojno – obrazovne skupine prevelik, a stručne službe često neučinkovite ili nedostupne što posljedično rezultira neujednačenom praksom odgoja djece s teškoćama u razvoju u redovnim odgojno – obrazovnim skupinama.“ (Tomić, Ivšac i Šimleša, 2019, str. 42).

6. ZAKLJUČAK

Cilj ovoga istraživanja bio je ispitati samoprocjenu odgojitelja u redovnim ustanovama za rani i predškolski odgoj i obrazovanje o sustavu podrške djeci s teškoćama u razvoju s naglaskom na kompetencije odgojitelja, strategije podrške koje koriste, prihvaćanju djece s teškoćama u razvoju kao i o individualiziranom pristupu, kada je dijete s teškoćama u razvoju uključeno u redovnu odgojnu skupinu. Također, u cilju osiguravanja kvalitetne podrške želi se ispitati kakvi su uvjeti u kojima odgojitelji rade, jesu li oni prilagođeni i djeci s teškoćama u razvoju.

Prema rezultatima ovog istraživanja odgojitelji su spremni uključiti se u programe profesionalnog razvoja, ali su nezadovoljni podrškom ustanove u kojoj rade i pomoći od strane stručnog tima. Za bolji napredak djece s teškoćama u razvoju važno je da bude ostvarena kvalitetna suradnja između odgojitelja, stručnih suradnika i roditelja. Također, važno je da se odgojitelji kontinuirano stručno usavršavaju, a i naravno da skupine budu prilagođene s obzirom na uključenost djece s teškoćama u razvoju, što znači manji broj djece u skupini ili prisutnost trećeg odgojitelja ili pomoćnika. „Pravobraniteljica za djecu kontinuirano ukazuje na propuste u osiguravanju primjerenog odgoja i obrazovanja djece s teškoćama u razvoju. Pri tome se kao najčešće prepreke ostvarivanju tog prava djece s teškoćama u razvoju ističu nedostatne kompetencije odgojno-obrazovnih djelatnika za rad s djecom s teškoćama, nedostatna stručna podrška odgojiteljima, učiteljima i nastavnicima, ograničeni resursi jedinica lokalne samouprave te negativni stavovi djelatnika prema djeci s teškoćama.“ (Ured pravobranitelja za djecu, 2014, prema Bouillet, 2014, str. 78). Za najbolji rast i razvoj djeteta s teškoćama u razvoju potrebno je planirati i realizirati okruženje u kojem bi svi profesionalci koji su u kontaktu s djetetom trebali sagledavati i procijeniti situaciju prema individualnim sposobnostima i mogućnostima djeteta, fokusirajući se pri tome na njegove jake strane, a ne samo na teškoće. Najvažnije je djeci s teškoćama u razvoju pružati što više individualiziranog rada, prateći sve njegove trenutačne sposobnosti i mogućnosti. Uključivanje djeteta s teškoćama u razvoju ima brojne prednosti, kako za dijete tako i za odgojitelje i roditelje, a samo dijete steći će pozitivnu sliku o sebi i optimalan razvoj.

Zaključno, za kvalitetan rast i razvoj djeteta s teškoćama u razvoju važno je djetetu pružiti ljubav, a zatim je i važno da u radu s djetetom s teškoćama u razvoju uložimo puno truda te da svojom upornošću, cjeloživotnim obrazovanjem, suradnjom i refleksijom stvaramo kvalitetnu odgojno-obrazovnu inkluziju.

LITERATURA

Knjige:

Bouillet, D. (2014). *Nevidljiva djeca – od prepoznavanja do inkluzije*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

Daniels, R. E., Stafford, K. (2003). *Kurikulum za inkluziju*. Razvojno – primjereni program za rad s djecom s posebnim potrebama. Zagreb: Udruga roditelja Korak po korak za promicanje kvalitete življenja djece i obitelji.

Davis, A., Isaacson, L., Harwell, M. (2014). *Strategije Floortimea za poticanje razvoja djece i adolescenata*. Lekenik: Ostvarenje.

Greenspan, I. S., Wieder, S. (2004). *Dijete s posebnim potrebama*. Lekenik: Ostvarenje.

Kostelnik, J. M., Onaga, E., Rohde, B., Whiren, A. (2003). *Djeca s posebnim potrebama*. Zagreb: Educa.

Pintarić Mlinar, Lj. (2014). *Priručnik za razvoj inkluzivnih ustanova ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja*. Jastrebarsko: Dječji vrtić Radost Jastrebarsko.

Thompson, J. (2016). *Vodič za rad s djecom i učenicima s posebnim odgojno – obrazovnim potrebama*. Zagreb: Educa.

Članci:

Babić Milić, M. (2012). Neke odrednice roditeljskog stresa u obiteljima djece s teškoćama u razvoju. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48 (2), 66-75.

Bouillet, D. (2011). Kompetencije odgajatelja djece rane i predškolske dobi za inkluzivnu praksu. *Pedagoški istraživanja*, 8 (2), 323-340.

Bukvić, Z. (2020). Odgojno-obrazovna podrška učenicima s problemima u ponašanju u osnovnoj školi. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 22 (2), 425-450.

Gazibara, S. (2016). Aktivno učenje u multimodalnom okruženju. *Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 65 (Tematski broj), 323-334.

Gazibara, S. (2013). Aktivno učenje: put prema uspješnom odgoju i obrazovanju. *Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 62 (2-3), 375-389.

Kudek Mirošević, J., Rešetar, T. (2019). Razlike u primjeni strategija podrške za individualizirano poučavanje kod osnovnoškolskih učitelja. *Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 68 (1), 48-63.

Mikas, D., Roudi, B. (2012). Socijalizacija djece s teškoćama u razvoju u ustanovama predškolskog odgoja. *Paediatr Croat.* 56 (Supl 1), 207-214.

Modrić, N. (2013). Kompetencije odgojitelja za učinkovito upravljanje problemnim situacijama. *Napredak*, 154 (3) 427-450.

Prović, P., Hrvatin, V., Skočić Mihić, S. (2015). Odgajatelj u radu s djecom s kroničnim bolestima. *Magistra Iadertina*, 10 (1), 103-113.

Tomić, A., Ivšac, P. J., Šimleša, S. (2019). Uključivanje djece s teškoćama u razvoju u ustanove ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja iz perspektive odgojitelja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 55 (2) 40-50.

Dokumenti, zakoni:

Generalna skupština Ujedinjenih Naroda. (1989). *Konvencija o pravima djeteta*. Preuzeto 5.7.2023. s <https://www.unicef.org/croatia/konvencija-o-pravima-djeteta>

Hrvatski sabor, predsjednik Hrvatskog sabora Bebić, L. (2008). *Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe*. Preuzeto 5.7.2023. s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_06_63_2128.html

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. (2015). *Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje*.

<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/Predskolski/Nacionalni%20kurikulum%20za%20rani%20i%20predskolski%20odgoj%20i%20obrazovanje%20NN%2005-2015.pdf>

Web izvori:

Centar za autizam Split. Preuzeto 1.7.2023. s <http://www.cza-split.hr/glazbena-terapija/>

Centar za odgoj i obrazovanje "Šubićevac". Preuzeto 1.7.2023. s http://centar-odgojio obrazovanjesubicevacsi.skole.hr/usluge_socijalne_skrbi/glazboterapija_i_glazbene_aktivnosti

Centar za rehabilitaciju Zagreb. Preuzeto 1.7.2023. s <https://www.crzagreb.hr/lokacije/orlovac-sjediste/likovna-terapija/>

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristio drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)